

P r i n o s i

NORMATIVNA MORALNA KOMUNIKACIJA PREMA KLAUSU DEMMERU

Tadija Milikić

Fakultet filozofije i religijskih znanosti
Sveučilišta u Zagrebu
tmilicic@ffrz.unizg.hr

UDK 272-42Demmer, K.
<https://doi.org/10.34075/cs.60.3.8>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 8/2025.

Sažetak

U ovom radu autor istražuje i izlaže moralno-teološki nauk o normativnoj moralnoj komunikaciji prema Klausu Demmeru. Ta komunikacija uglavnom se odvija na razini jezika, te je kao takva bitno obilježena njegovim mogućnostima i granicama. Primjerice, zbog apstrakcije koja je u njoj prisutna, ona ovisi također o drugim komunikacijskim elementima koji ju dodatno pojašnjavaju i tumače. To znači da svi oni koji sudjeluju unutar te komunikacije određuju istu komunikaciju vlastitim razumijevanjem, tumačenjem i ostvarivanjem moralnoga zahtjeva. Ta se komunikacija odvija na različitim razinama apstrakcije. Ona je najviša na razini prvoga moralnoga načela, a najniža je na razini kategorijalne moralne norme. Ta posljednja predstavlja zadnji komunikacijski korak i zato je u svojem sadržaju najkonkretnija. Ipak, zbog apstrakcije koja je u njoj prisutna ona ostavlja dovoljno prostora prosudbi na razini suda savjesti koji se oslanja na kreposti kao što su: razboritost i epikeja. Epikeja pridonosi boljemu razumijevanju, tumačenju i ostvarivanju moralne norme.

Ključne riječi: Klaus Demmer; moralna teologija; moralna komunikacija; moralna načela; moralne norme

UVOD

Klaus Demer jedan je od najistaknutijih suvremenih moralnih teologa kontinentalne Europe. Kao sustavni moralni teolog on je obrađivao pitanja iz osnovnoga i posebnoga morala, ali po sve-

ukupnom opsegu njegova pisanoga moralno-teološkoga naslijeđa moguće je utvrditi da se je prije svega bavio temama iz temeljnoga morala kao što su: moralni zahtjev te njegovo teorijsko utemeljenje i opravdanje, vjera i razum unutar moralno-teološke prosudbe, posebnost kršćanskoga morala, razumijevanje osobe i naravi u kontekstu moralnoga djelovanja, naravni moralni zakon, uporaba Svetoga pisma unutar moralne argumentacije te dijalog moralne teologije s ostalim znanostima.¹ Jedna od važnijih tema iz osnovnog morala kojom se je bavio Demmer svakako je tema moralne komunikacije. On se je njome bavio u različitim svojim pisanim djelima iz najrazličitijih perspektiva. U ovom radu izabrali smo obraditi njegov sažet, ali sustavan pristup toj temi, koju je on izložio unutar svojega najprevođenijega djela *Shaping the Moral Life: An Approach to Moral Theology*, koje je napisao u svojoj najzrelijoj dobi kao moralni teolog.²

Unutar tog djela, koje je podijeljeno na dvanaest cjelina, koje predstavljaju dvanaest najvažnijih pitanja osnovnoga morala, dajako, prema Klausu Demmeru, sedma cjelina posvećena je upravo moralnoj komunikaciji, i to osobito iz normativne perspektive. Ta cjelina naslovljena je *The moral community of communication and its norms* ("Komunikacija moralne zajednice i njezine norme").³ Naslov upućuje na činjenicu da se moralni život odvija unutar moralne zajednice koja se oblikuje, razvija i djeluje u skladu s vlastitim moralnim pravilima postojanja i djelovanja. Moralni zahtjev dohvata ljudsku osobu ne samo na razini njezine osobne nutrine nego i na razini njezina izvanjskoga djelovanja. Razumijevanjem, prihvaćanjem, ostvarivanjem i komuniciranjem istoga zahtjeva unutar jedinstvene konkretnosti ljudskoga individualnoga i društvenoga života ljudi se na najbolji mogući način povezuju i osnažuju u ostvarivanju svojega ljudskoga postojanja i moralnog djelovanja.⁴ Taj tip

¹ Thomas Kopfensteiner, Foreword, Klaus Demmer: *Shaping the Moral Life: An Approach to Moral Theology, XI-XII*, Georgetown University, Washington, 2000., xi-xiii; Alberto Bonandi, La teologia morale di K. Demmer: per una prima collocazione, *Pensare l'agire morale: Omaggio italiano a un maestro internazionale: Klaus Demmer*, ur. Aristide Fumagalli i Vincenzo Viva, Edizioni san Paolo s.r.l., Cinisello Balsamo (Milano), 2011., 30-54.

² Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life: An Approach to Moral Theology*, Georgetown University, Washington, 2000.

³ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 43-49. Sve prijevode na hrvatski jezik načinio je autor rada.

⁴ Drugi vatikanski koncil, Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* o Crkvi u suvremenom svijetu (7. XII. 1965.), *II vatikanski koncil: Dokumenti: Latinski i hrvatski*, ur. Josip Turčinović, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970., br. 16.

komunikacije omogućuje izgradnju jedinstvene moralne zajednice, s jedne strane te, s druge strane, na najprimjereniji mogući način podupire svakog njezinog člana na razini njegova moralnog razlučivanja, djelovanja i dosljedno ostvarivanja na individualnoj i društvenoj razini ljudskog postojanja.⁵

1. PRETPOSTAVKE I MODELI MORALNE KOMUNIKACIJE

1.1. Antropološke i epistemološke pretpostavke

Demmer je svjestan da je komunikacija bitna i neotuđiva odrednica ljudske zajednice. U njoj on prepoznaje prvobitni proces ljudskog postojanja i djelovanja, koji se uglavnom oslanja na ljudski jezik. Njega on razumijeva kao prvobitnu ljudsku instituciju i preduvjet bilo koje druge ljudske društvene ustanove. Opisujući stvarnost i dinamizam jezika, koji je u stalnoj izgradnji u svim svojim segmentima i neprestanoj obnovi iz svih mogućih perspektiva, Demmer ne zaboravlja činjenicu da svoju neiscrpnu snagu jezik dužuje dinamizmu izvornoga ljudskog duha, koji je u stalnoj potrazi za sigurnijom komunikacijom i potpunijom istinom.⁶

Prema Demmeru jezik omogućuje komunikaciju ne samo o onom što je konkretno, kategorijalno i dostupno ljudskim izvanjskim osjetilima, nego i o onom što je dostupno ljudskoj sposobnosti, po kojoj ljudska osoba nadilazi (transcendira) osjetilni svijet. U tom smislu jezik ima sposobnost upućivati također na nešto što ga nadilazi. I upravo na tim razinama ostvaruju se mogućnosti jezika u njegovu punom potencijalu jer omogućuje komunikaciju u njezinu punom potencijalu.⁷ U tim svojim idejama Demmer se oslanja i na Ludwiga Wittgensteina, kojeg neki smatraju najutjecajnijim i najvažnijim filozofom koji se je pojavio nakon Immanuela Kanta.⁸

⁵ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 43-44.

⁶ Klaus Demmer, *Christi vestigia sequentes: Apuputi di teologia morale fondamentale*, Editrice pontificia università Gregoriana, Roma, 1995., 143-148; Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 43-44.

⁷ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 70-71. »Language makes communication possible not only about concrete, categorial object but also about the human capacity to transcend the world. The act of speaking to one another must convey the intrinsic ability of language to point beyond itself. The very meaning of truthfulness pertains, first, to this very level«, Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 71.

⁸ Duncan J. Richter, Ludwig Wittgenstein (1889-1951), *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/wittgens/>, pristupljeno 27. VIII. 2025.

Dakako, tu se Demmer oslanja na tzv. kasnu fazu Wittgensteinove misli, unutar koje taj istaknuti filozof svraća pozornost na epistemološke i antropološke pretpostavke jezika, i to na taj način da jezik smatra nositeljem nečega što ga transcendirira, a ne tek pukom kopijom stvarnosti.⁹

Upravo istaknuti Wittgensteinov pogled na jezik Demmer ugrađuje u svoj nauk o normativnoj moralnoj komunikaciji. Dapače, i u idejama suvremene analitičke filozofije, osobito kasne Wittgensteinove misaone faze, Demmer pronalazi svojevrsnu potvrdu odvijek prisutnog nauka o raznolikosti oblika moralne komunikacije unutar povijesti moralne teologije, bez obzira na veću ili manju snagu njegove teorijske argumentacije u pojedinim povijesnim trenutcima. Premda prihvaća i potvrđuje Wittgensteinove ideje u kontekstu njegova oblika misli, a u pojedinim se slučajevima služi i njegovim stručnim nazivljem, kao što je primjerice naziv "jezična igra" (*language-game*), Demmer uglavnom ostaje vjieran vlastitomu obliku misli i vlastitomu stručnomu nazivlju, što je moguće vidjeti i iz njegova nauka o normativnoj moralnoj komunikaciji unutar ovog rada.¹⁰

⁹ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 67-69; Ashoka Kumar Tarai, The (in)visibility of value: A Wittgensteinian perspective, *Obnovljeni Život*, 75 (2020) 501-504. »Eventually, Wittgenstein in the final phase of his thought came to pay attention and to develop the epistemic and anthropological presuppositions of language, thus regarding it more as a meaningful vehicle of transcendence and not simply the pure copy of reality.« Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 69. Koliko je i na koji način Wittgenstein u svojoj kasnoj fazi usmjeren na antropološke i epistemološke pretpostavke jezika, moguće je iščitati također iz sljedećega teksta o njemu, koji se nalazi na mrežnim stranicama *Stanford Encyclopedia of Philosophy*: »What marks the transition from early to later Wittgenstein can be summed up as the total rejection of dogmatism, i.e., as the working out of all the consequences of this rejection. The move from the realm of logic to that of the grammar of ordinary language as the center of the philosopher's attention; from an emphasis on definition and analysis to 'family resemblance' and 'language-games'; and from systematic philosophical writing to an aphoristic style—all have to do with this transition towards anti-dogmatism in its extreme. [...] As opposed to grammar-book rules, the 'rules' of grammar are not technical instructions from on-high for correct usage and are not idealized as an external system to be conformed to, independently of context. [...] Grammar is hence situated within the regular activity with which language-games are interwoven [...]. What enables language to function and therefore must be accepted as 'given' are precisely forms of life. In Wittgenstein's terms, 'It is not only agreement in definitions but also (odd as it may sound) in judgments that is required' (PI 242), and this is 'agreement not in opinions, but rather in form of life' (PI 241)«, Biletzki Anat i Matar Anat, Ludwig Wittgenstein, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2021., <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/wittgenstein/>, pristupljeno 27. VIII. 2025.

¹⁰ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 43-44.

Svjestan da se ta komunikacija uglavnom odvija na verbalnoj razini, uz pomoć govora, odnosno jezika, Demmer tvrdi da u onoj mjeri u kojoj je taj jezik univerzalan i apstraktan, u toj istoj mjeri verbalnu komunikaciju nužno prate ostali elementi unutar moralne komunikacije, koji ju dodatno objašnjavaju, tumače i, dosljedno, koji joj daju njezino konačno značenje. Tu Demmer, uz onaj jedinstveni antropološki, također misli na onaj jedinstveni epistemološki doprinos. Njega svaki moralni subjekt unosi u kontekst svoje moralne egzistencije i komunikacije. On nužno proizlazi iz onoga svjedočanstva koje svaki od sugovornika ostvaruje u svojoj osobi unutar svojega dokraja određenoga ljudskoga života, i to u skladu s onom antropologijom koja nadahnjuje njegovo djelovanje. To znači da svaki od sugovornika koji ulazi u proces komunikacije nužno i bitno obilježava tu komunikaciju vlastitim identitetom, ostvarujući razmjenu na razini osobnog razumijevanja, tumačenja i djelovanja.¹¹ U tom smislu uporaba jezika unutar moralne komunikacije ni na koji način ne može biti svedena na jedan ili drugi osnovni model te komunikacije a da pri tom ne bude osiromašena raznolikost, posebnost i jedinstvenost uzajamne međuljudske komunikacije. Ona je bitno određena sa svim neizmjenjnim bogatstvom ljudske osobe u svim dimenzijama i neotuđivim odrednicama njezina postojanja, razumijevanja, vjerovanja i djelovanja.¹²

1.2. Osnovni modeli moralne komunikacije

Svoj moralno-teološki nauk, koji svraća pozornost na epistemološke i antropološke pretpostavke normativne moralne komunikacije, Demmer s lakoćom povezuje s Wittgensteinovim naukom o jezičnim igrama, koje također upućuju na epistemološke i antropološke pretpostavke verbalne komunikacije.¹³ Demmerova spozna-

¹¹ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 65-67; Thomas Kopfensteiner, Foreword, XI-XIII.

¹² Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 43-44.

¹³ Temeljem izabranih navoda moguće je iščitati neke od osnovnih antropoloških i epistemoloških pretpostavki koje su bitne ne samo za verbalnu, nego i moralnu komunikaciju. Između ostaloga, jezik se razumijeva kao aktivnost, i to prije svega unutar zadanoga oblika života, u njemu su vlastita pitanja i odgovori (aktivnosti unutar oblika života) veoma bitni i odlučujući, kao i spoznaja, odnosno shvaćanje da je pravilo tih ljudskih aktivnosti uvijek isto i da je zajedničko svim ljudima. »Here the term 'language-game' is meant to bring into prominence the fact that the speaking of language is part of an activity, or of a form of life« Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, Basil Blackwell, Oxford, 1986., br. 23. »The concept of a perspicuous representation is of fundamental significance for us. It earmarks the form of account we give, the way we look at things. (Is this

ja o jedinstvenosti tih neotuđivih pretpostavki ljudskog djelovanja, odnosno ljudske komunikacije, ima za posljedicu ne samo nauk o raznolikim osnovnim modelima moralne komunikacije nego mu isto tako ta ista spoznaja omogućuje da temeljem vlastitoga istraživanja može prihvatiti Wittgensteinovu tvrdnju o neizmjernosti broja jezičnih igara. Vodeći računa o svemu tom, a dobro poznajući svoju moralno-teološku tradiciju, Demmer navodi nekoliko osnovnih modela unutar moralne komunikacije na verbalnoj razini, koji bi se Wittgensteinovim rječnikom mogli nazvati na sljedeći način: znanstvena jezična igra, predznanstvena jezična igra, normativna jezična igra, parenetička jezična igra i narativna jezična igra.¹⁴

Svi maloprije navedeni modeli, kao i oni koji nisu navedeni, nisu isključivi, nego komplementarni modeli. Unutar konkretnoga ljudskoga života nerijetko se pojavljuju u najrazličitijim uzajamnim kombinacijama. Prije negoli prijeđemo na nešto sustavniju analizu i obradu modela normativne moralne komunikacije, evo nekoliko bitnih odrednica svakoga od spomenutih modela. Znanstvena moralna komunikacija prepoznatljiva je po svojoj preciznosti, univerzalnosti, apstraktnosti, izvanjskoj objektivnosti. Za razliku od nje predznanstvena moralna komunikacija nije prepoznatljiva po analitičkoj preciznosti, nego po punini značenja. Pojmovi i definicije u njoj korišteni nisu precizni ni dokraja određeni. Oni ovise o izvanjskim okolnostima, o posebnim naglascima, kao i o unutarnjim osjećajima. Na njih utječu očekivanja svih sugovornika kojih se to tiče. U tom smislu, sveukupni životni kontekst postaje hermeneutički ključ koji isključuje nesporazum, nejasnoću i dvosmislenost.

Normativna moralna komunikacija odlikuje se preciznošću poput znanstvene moralne komunikacije, ali njezina su posebnost zabrane i zapovijedi. Budući da je norma zadnji komunikacijski korak od strane moralne zajednice prema moralnomu subjektu, članu te moralne zajednice koji treba donijeti konkretni sud savje-

a 'Weltanschauung'?)» (Wittgenstein, 1986, br. 122). »One does not feel that one has always got to wait upon the nod (the whisper) of the rule. In the contrary, we are not on tenterhooks about what it will tell us next, but it always tells us the same, and we do what it tells us. One might say to the person one was training: 'Look, I always do the same thing: I.'«, Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, br. 223. »Language-games are, first, a part of a broader context termed by Wittgenstein a form of life [...]. Secondly, the concept of language-games points at the rule-governed character of language. This does not entail strict and definite systems of rules for each and every language-game, but points to the conventional nature of this sort of human activity«, Biletzki Anat i Matar Anat, Ludwig Wittgenstein, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

¹⁴ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 43-44.

sti, moralna norma zahtijeva najviši stupanj preciznosti. Ona joj je potrebna s jedne strane zato da bi se na što je moguće jasniji način moglo razumjeti ono što se normom želi postići, a s druge strane zato da bi se u njoj prisutan prostor ostavljen slobodnoj prosudbi sveo na minimum kako bi se što je moguće više izbjegao eventualni nesporazum. Za razliku od normativne moralne komunikacije, koja je prije svega usmjerena na razum sugovornika, parenetička moralna komunikacija usmjerena je prije svega na njegovu volju. U njoj se pretpostavlja poznavanje i prihvaćanje moralnih obveza, pa se u njoj umjesto obrazloženja donosi ohrabrenje i poticaj te poziva na nesebičnost, velikodušnost i moralnu zauzetost.¹⁵ Narativna pak moralna komunikacija priopćuje moralnu istinu kroz pripovijest o uspješnom i ostvarenom ljudskom životu. U toj jezičnoj igri do izražaja osobito dolazi inicijativa, mašta i kreativnost moralnog razuma onog sugovornika komu je upućena moralna poruka. Vodeći računa o svojem vlastitom identitetu i svojim vlastitim moralnim pitanjima, iz ponuđene pripovijesti i u njoj sadržane moralne poruke pojedinac sâm bira i na sebe na najbolji mogući način primjenjuje ono što se njega upravo u tom trenutku tiče.¹⁶

Dobro je istaknuti da važnost i vrijednost odrednica jedne jezične igre ne isključuju važnost i vrijednost odrednica neke druge jezične igre. Svojim postojanjem one prije svega upućuju na bogatstvo moralne istine, s jedne strane, i, s druge strane, na ograničenost svojega potencijala da izraze neiscrpno bogatstvo moralne istine. U tom smislu one nisu isključive, nego komplementarne. Primjerice, univerzalnost i preciznost normativnoga jezika ni na koji način ne umanjuje snagu i bogatstvo metaforike predznanstvenog jezika. Te dvije jezične igre nisu isključive, nego komplementarne. One se upotpunjuju jer odgovaraju na posve različite potrebe unutar jezične moralne komunikacije. A na koje zapravo potrebe odgovara normativna moralna komunikacija, saznajemo u nastavku ovoga rada.

¹⁵ Ivan Fuček, Etička pareneza redovitog učiteljstva u novoj enciklici Evanđelje života, *Obnovljeni Život* 50 (1995.), 397-399; Salvatore Privitera, Parenesi, *Nuovo dizionario di teologia morale*, ur. Francesco Compagnoni, Giannino Piana i Salvatore Privitera, Edizioni San Paolo s.r.l., Cinisello Balsamo (Milano), 1990., 881-884. Svetopisamski, osobito pavlovski tekstovi obiluju parenetičkom moralnom komunikacijom, koja je prepoznatljiva po ohrabrenju, poticaju i nagovoru (grč. παραίνεσις, 'nagovor, opomena, preporuka'), Salvatore Privitera, Parenesi, 884-885).

¹⁶ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 43-44; Janez Vodičar, Narrative as a means of creating an identity for ourselves and others, *Synthesis philosophica*, 26 (2011.), 86-88.

2. NORMATIVNA MORALNA KOMUNIKACIJA

2.1. Na razini načela

2.1.1. Nužnost komplementarnih načela

Kao i bilo koja druga verbalna komunikacija tako se i normativna moralna komunikacija odvija na najrazličitijim razinama apstraktnosti. U sebi uvijek prisutno obilježje univerzalnosti i dosljedno apstraktnosti jezik na automatski način prenosi također na normativnu moralnu komunikaciju svojim sudjelovanjem u njoj. Ona se uglavnom oslanja na svoju spontanost i sigurnost, i stoga nije nužno potrebna posebna svijest kod sugovornika o razini apstrakcije na kojoj se odvija njihova komunikacija. Međutim, na razini teorijskog proučavanja normativne moralne komunikacije itekako je važno voditi računa o spomenutoj razini apstrakcije, na kojoj se odvija moralna komunikacija. U skladu sa sveukupnom moralno-teološkom tradicijom najvišu razinu apstraktnosti Demmer prepoznaje u prvom moralnom načelu.¹⁷ To potvrđuje i sveti Toma Akvinski, koji donosi definiciju istoga načela, kojega ljudska osoba razumijeva po samoj svojoj naravi: »Ovo je dakle prva zapovijed naravnoga zakona: ono što je dobro, to treba činiti i slijediti, a ono što je zlo, to treba izbjegavati.« U tom najuniverzalnijem i najapstraktnijem moralnom načelu sveti Toma utemeljuje sve ono što treba činiti i slijediti, kao i sve ono što treba izbjegavati.¹⁸

U istom načelu na najbolji mogući način očituje se posebnost moralne istine. Njezin je zahtjev apsolutan, univerzalno valjan, nepromjenljiv, neposredno razumljiv, ne zahtijeva daljnje opravdanje i na snazi je u svim situacijama i okolnostima, on vrijedi čak i tada kada je u pitanju vlastiti fizički život. Sve je to moguće reći o tom moralnom načelu, koje utemeljuje sve ostale moralne zapovijedi, i to između ostaloga zato što je ono najuniverzalnije i najapstraktnije načelo.¹⁹ Međutim, zbog te svoje univerzalnosti, apstraktnosti i dosljedno sposobnosti da bude primjenljivo u svim izvanjskim situacijama i najrazličitijim osobnim unutarnjim stanjima, ono ostaje općenito unutar normativne moralne komunikacije. Zbog svoje

¹⁷ Klaus Demmer, *Christi vestigia sequentes*, 148-154.

¹⁸ »Hoc est ergo primum praeceptum legis, quod bonum est faciendum et prosequendum, et malum vitandum. Et super hoc fundantur omnia alia praecepta legis naturae, ut scilicet omnia illa facienda vel vitanda pertineant ad praecepta legis naturae, quae ratio practica naturaliter apprehendit esse bona humana«, Toma Akvinski, *Summa Theologiae*, I-II, 94, 2, *Corpus Thomisticum*, <https://www.corpusthomicum.org/sth2094.html>, pristupljeno 27. VIII. 2025.

¹⁹ Toma Akvinski, *Summa Theologiae*, I-II, 94, 2.

načelne otvorenosti najrazličitijim i poprilično drugačijim tumačenjima to načelo ostavlja otvorenima mnoga pitanja i zahtijeva odgovore koji bolje preciziraju ono dobro koje treba učiniti, odnosno zlo koje treba izbjeći, primjerice kad je u pitanju donošenje odgovorne moralne odluke na razini konkretnoga suda savjesti. Upravo zbog toga to načelo zahtijeva svoju daljnju artikulaciju, odnosno konkretizaciju na razini normativne moralne komunikacije.²⁰

Prvu daljnju konkretizaciju prvoga moralnoga načela, kojom se postiže njegova veća učinkovitost na razini normativne moralne komunikacije, Demmer pronalazi u njegovim su-načelima, tj. u drugoj formulaciji Kantova kategoričkog imperativa i u zlatnom pravilu. Oba ta su-načela unose u normativnu moralnu komunikaciju na poprilično jasan i nedvojben način dodatne informacije. One imaju jako visoku vrijednost na antropološkoj razini te pridonose daljnjoj primjerenjoj konkretizaciji prvoga moralnoga načela. Prema Demmeru riječ je o antropološkom posredovanju, koje zapravo predstavlja jedini mogući način u ostvarivanju daljnje konkretizacije prvoga moralnoga načela, kako iz perspektive teološke tako i iz perspektive filozofske etike.²¹ To povezivanje moralne teologije s antropologijom ni na koji način nije umjetno ili na bilo koji način neprimjereno, jer je ljudska osoba sa svojim dostojanstvom, te njegovim očitovanjem i ostvarivanjem na razini ljudskoga djelovanja, u središtu moralno-teološkoga istraživanja.²² Prvo moralno načelo svojim zahtjevom dohvaća zapravo ljudsku osobu ukoliko je ona ljudska osoba, i to pod vidom ostvarivanja njezina osobnoga ljudskog života koji treba biti u skladu s dostojanstvom ljudske osobe. Pod tim vidom moralni zahtjev nije ništa drugo doli poziv upućen ljudskoj osobi da samu sebe vrednuje i poštuje kao ljudsku osobu. U tom smislu usredotočenost moralnih teologa na antropološke pretpostavke moralne teologije moralno-teološkoj argumentaciji donosi veću jasnoću i daljnju primjerenju konkretizaciju također na razini njezine normativne moralne komunikacije.²³

²⁰ Klaus Demmer, *Christi vestigia sequentes*, 148-150.

²¹ Klaus Demmer, *Christi vestigia sequentes*, 150; Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 45. »Indeed, philosophical and theological ethics alike face this task, which can be accomplished only through the mediation of anthropological viewpoints«, Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 45.

²² Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 1-3. »Indeed, central to moral theological thinking is the human being, her or his personal dignity, and the way this dignity manifests and attests itself in action«, Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 1-3.

²³ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 70-71; Ivan Pavao II., *Veritatis splendor: Sjav istine: Enciklika o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve* (6.

2.1.2. Doprinos su-načela i pravnih načela

Istaknuvši sasvim naravnu poveznicu između moralne teologije i antropologije, kao i potrebu daljnje artikulacije i dosljedno konkretizacije prvoga moralnoga načela, evo i kratkog uvoda u dva spomenuta su-načela koja dodaju određene antropološke sadržaje te time dodatno konkretiziraju prvo moralno načelo unutar normativne moralne komunikacije.

Kao prvo su-načelo Demmer navodi drugu formulaciju Kantova kategoričkoga imperativa: »Djeluj tako da čovječnost, kako u tvojoj osobi tako i u osobi svakoga drugoga, uvijek istodobno koristiš kao svrhu, nikada [...] samo kao sredstvo!«²⁴ Tim su-načelom Demmer svraća pozornost na uzvišenost dostojanstva ljudske osobe. Nje ga treba poštovati uvijek i svagdje,²⁵ tj. na način kako to zahtijeva kategorički imperativ opisan oštrinom i dubinom Kantova moralnog nauka. Prema njemu, smatra Demmer, ovisnost moralne istine o antropološkoj istini ni na koji način ne dovodi u pitanje posebnost moralne istine, nego pridonosi potpunijemu razumijevanju njezina smisla.²⁶ Unutar te perspektive dostojanstvo ljudske osobe prije svega se sastoji u moralnoj autonomiji ljudske osobe: svaki čovjek ima pravo i obvezu biti subjekt svojega vlastitoga ljudskog života.²⁷

VIII. 1993.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 50.

²⁴ Immanuel Kant, *Utemeljenje metafizike čudoređa*, Kruzak, Zagreb, 2015., 133; Klaus Demmer, *Seguire le orme del Cristo: Corso di teologia Morale fondamentale*, Editrice pontificia università Gregoriana, Roma, 1996., 76-77; Klaus Demmer, *Fondamenti di etica teologica*, Cittadella Editrice, Assisi, 2004., 196-197. »Djeluj u odnosu na svako umno biće (u odnosu na sebe samoga i druge) tako da ono u tvojoj maksimi istodobno vrijedi kao svrha sama po sebi!«, Immanuel Kant, *Utemeljenje metafizike čudoređa*, 133. »Djeluj tako da čovječnost, kako u tvojoj osobi tako i u osobi svakoga drugoga, uvijek istodobno koristiš kao svrhu, nikada [...] samo kao sredstvo!«, Immanuel Kant, *Utemeljenje metafizike čudoređa*, 133.

²⁵ »(Dignitas infinita) Every human person possesses an infinite dignity, inalienably grounded in his or her very being, which prevails in and beyond every circumstance, state, or situation the person may ever encounter. This principle, which is fully recognizable even by reason alone, underlies the primacy of the human person and the protection of human rights«, Dicastery for the doctrine of the faith, Declaration "Dignitas infinita" on human dignity (2. IV. 2024.), *The Holy See*, br. 1., https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_ddf_doc_20240402_dignitas-infinita_en.html, pristupljeno 15. IX. 2025.

²⁶ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 70.

²⁷ »[...] humans are subjects who 'subsist' – that is, they exercise their existence autonomously«, Dicastery for the doctrine of the faith, Declaration "Dignitas infinita" on human dignity (2. IV. 2024.), *The Holy See*, br. 9., https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_ddf_doc_20240402_dignitas-infinita_en.html, pristupljeno 15. IX. 2025. »Ne smije se dakle siliti [čovjeka] da radi protiv svoje savjesti, ali se ne smije ni priječiti da radi po svojoj savjesti, osobito u vjerskoj stvari.«, Drugi vatikanski koncil, Deklaracija

Dapače, Demmer izričito navodi da se sve moralne obveze mogu promatrati kao svojevrsna moralna brana protiv najrazličitijih zloporaba na razini instrumentalizacije ljudske osobe.²⁸ U onoj mjeri u kojoj je nemoguće izbjeći svaki oblik instrumentalizacije, ona mora biti pod stalnim nadzorom moralnoga djelatnika, koji ju može koristiti samo u onoj mjeri u kojoj ona ne dovodi u pitanje život koji je dostojan ljudske osobe.²⁹

Uz veoma visoku i općeprihvaćenu, barem na teorijskoj razini, vrijednost dostojanstva ljudske osobe i njezine moralne autonomije unutar misaone tradicije zapadnoga svijeta na razini upravo kratko izloženoga su-načela, potrebno je svratiti pozornost također na vrijednost temeljne jednakosti između svih ljudskih osoba. To moralno i antropološko načelo Demmer je obradio osobito unutar svojega nauka o tzv. zlatnom pravilu, koje on u tom kontekstu navodi kao drugo su-načelo prvoga moralnog načela.³⁰ Zlatno pravilo ima jako dugu povijest u najrazličitijim religijskim i mudrosnim tradicijama.³¹ Unutar Svetoga pisma ono je formulirano na negativan način na razini Staroga zavjeta: »Ne čini nikome što bi tebi samomu bilo mrsko« (Tob 4,15), a na razini Novoga zavjeta isto je pravilo formu-

“Dignitatis humanae” o vjerskoj slobodi (7. XII. 1965.), *II vatikanski koncil: Dokumenti: Latinski i hrvatski*, ur. Josip Turčinović, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970., br. 3.

²⁸ »Moral obligations can be regarded as a barrier against the temptation to use others as instruments. Everyone has an inalienable right to self-realization, and no one can be deprived of the opportunity of an autonomous and accomplished life«, Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 45.

²⁹ Klaus Demmer, *Christi vestigia sequentes*, 150-152.; Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 45.

³⁰ Klaus Demmer, *Christi vestigia sequentes*, 152-153; Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 45.

³¹ International theological commission, In Search of a Universal Ethic: A New Look at the Natural Law, *The Holy See*, 2009., https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_doc_20090520_legge-naturale_en.html, pristupljeno 27. VIII. 2025. Ovdje donosim tri formulacije zlatnoga pravila u kontekstu jedne religijske i dvije mudrosne tradicije: hinduizam, konfucijanizam i helenizam: »One should never do that to another which one regards as injurious to one's own self. This, in brief, is the rule of Righteousness«, *Mahabharata* 13,113,8, *The Mahabharata: Book 13: Anusasana Parva*, <https://sacred-texts.com/hin/m13/index.htm>, pristupljeno 27. VIII. 2025.; »Is there one word which may serve as a rule of practice for all one's life? The Master said, 'Is not Reciprocity such a word? What you do not want done to yourself, do not do to others.'«, Konfucije, *The Analects: By Confucius* (15,23), *Classics Archive*, <https://classics.mit.edu/Confucius/analects.3.3.html>, pristupljeno 27. VIII. 2025.; »'How shall we lead the best and most righteous life?' 'By refraining from doing what we blame in others.'«, Diogen Laertije, *Thales* (1,36), *Lives of Eminent Philosophers*, Harvard University, Cambridge (MA), 1959., 23-47.

lirano na pozitivan način: »Sve dakle što hoćete da čine vama ljudi, činite i vi njima: jer je to Zakon i proroci« (Mt 7,12).

Prispodoba o milosrdnom Samaritancu upućuje na posebnost kršćanske primjene zlatnoga pravila: središte interesa, zauzimanja i koristi prelazi od brige za sebe na brigu za drugoga (Lk 10,25-37). U tom smislu Demmer s pravom ističe da zlatno pravilo ni na koji način ne smije biti protumačeno kao svojevrсно ozakonjenje egoizma. Ono je nadahnuto antropološkim načelom temeljne jednakosti, i kao takvo upućuje na njegovu etičku primjenu. Svojim moralnim zahtjevom ono promiče temeljnu jednakost između svih ljudi i zabranjuje njezino kršenje unutar uzajamnih međuljudskih odnosa, koji su prepoznatljivi po uvijek prisutnoj recipročnosti na moralnoj razini.³² Poput instrumentalizacije, nemoguće je unutar ljudskoga života izbjeći nejednakosti među ljudima. Međutim, da bi bile moralno dopuštene, instrumentalizacije uvijek moraju biti u funkciji temeljne jednakosti među ljudima.³³ U svojem moralno-teološkom promišljanju o zlatnom pravilu Demmer dolazi do zaključka da se to su-načelo prvoga moralnoga načela u konačnici svodi na pravilo nepristranosti i da snagu za svoje ostvarivanje pronalazi između ostaloga u pred-razumijevanju uspješnog života ljudske osobe. Prema njemu to je onaj život koji je ispunjen smislom ljudskoga postojanja i dosljedno koji je u skladu s dostojanstvom ljudske osobe.³⁴

Uz ta dva kratko predstavljena su-načela u kontekstu normativne moralne komunikacije i u njoj prisutne daljnje konkretizacije prvoga moralnoga načela, Demmer svraća pozornost također na tzv. pravna načela kao što su: "svakomu njegovo", "obecanje treba održati" i "štetu treba nadoknaditi".³⁵ Na temelju tih načela i njihove pravne artikulacije moguće je iščitati duboko antropološko uvjerenje o ljudskoj osobi kao o nositeljici neotuđivih prava koja joj pripadaju samim time što je ljudska osoba. Budući da su joj ta prava zajednička sa svima onima s kojima dijeli isto ljudsko dostojanstvo, odnosno s onima s kojima izgrađuje zajedničku pravnu zajednicu, ljudska osoba je pod stalnom zaštitom istih prava. To znači da se temeljem te zaštite, ako joj je ugroženo jedno od spomenutih prava,

³² Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 45.

³³ Klaus Demmer, *Fondamenti di etica teologica*, 199. »Quanto più la consapevolezza di una fondamentale uguaglianza è sviluppata in modo non problematico, tanto più spontanea è la spinta alla disuguaglianza, stando questa al servizio di un'attuazione sensata del principio d'uguaglianza«, Klaus Demmer, *Fondamenti di etica teologica*, 199.

³⁴ Klaus Demmer, *Fondamenti di etica teologica*, 200.

³⁵ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 45-46.

ona uvijek može i ima pravo obratiti za pomoć pravnomu sustavu koji se razumijeva ne samo artikulacijom osnovnih antropoloških vrijednosti i moralnih zahtjeva, nego isto tako pravnim jamcem ostvarivanja ljudskoga života na njegovoj društvenoj razini.³⁶

2.2. Na razini normi

Daljnji je korak unutar normativne moralne komunikacije onaj koji se odvija na razini normi. Za razliku od načela koja daju opće usmjerenje i zadržavaju visok stupanj univerzalnosti i apstraktnosti, norme dodatno konkretiziraju moralni zahtjev prvoga moralnog načela.³⁷ Danas je najrasprostranjenije i najdominantnije razumijevanje normi ono koje se oslanja na pojam slobode, koju Demmer naziva "slobodom izbora" (*libertas arbitrii*). Tu slobodu Demmer tumači kao moć ljudske volje da se sama od sebe odredi između suprotnih mogućnosti, pri čemu taj izbor nije određen ničim drugim osim snagom te moći. U skladu s tim pojmom slobode međuljudski odnosi uspostavljaju se jedino snagom jače volje. Ona se izražava kroz norme i nameće snagom obveze koja iz njih proizlazi. Kao izrazi nametnute tuđe volje norme se prije svega shvaćaju kao ograničavanje vlastite slobode (samo-volje) i u tom smislu predstavljaju teret vlastitoj slobodi (*gravamen libertatis*).³⁸ Međutim, ako se norme shvaćaju polazeći od pojma slobode, koju Demmer naziva "esencijalnom slobodom" (*essential freedom*, *Wesensfreiheit*), onda je prema njemu norme moguće razumjeti i protumačiti na sasvim drugačiji način.

Naime, esencijalnu slobodu Demmer stavlja u kontekst sposobnosti ostvarivanja spoznatoga dobra. To je ona sloboda koja uz sposobnost samoodređenja također očituje sposobnost prepoznavanja, izbora i ostvarivanja vlastitoga životnog poziva, kao i u njemu prisutnih vlastitih ideala, u skladu sa zahtjevima temeljnoga i neotuđivoga dostojanstva ljudske osobe. Tako shvaćena sloboda, kao i njezin središnji izazov ostvarivanja spoznatoga moralnog dobra, baca sasvim posebno svjetlo na razumijevanje i tumačenje moralnih normi. Unutar normativne moralne komunikacije norme se shva-

³⁶ Klaus Demmer, *Christi vestigia sequentes*, 153-154; Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 79-80.

³⁷ Klaus Demmer, *Seguire le orme del Cristo*, 74-79.

³⁸ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 50-51; Nenad Malović, Suvremeno poimanje slobode i njegove posljedice za kršćansku praksu, *Bogoslovska smotra*, 72 (2015.), 948-949; Tadija Milikić, Sloboda indiferentnosti: Ockhamov pojam slobode i iz njega proizlazeći moralni sustav prema Servaisu Pinckaersu, *Obnovljeni Život* 85 (2017.), 303-304.

čaju prije svega kao dar i pripomoć članu moralne zajednice od strane moralne zajednice.³⁹ Naime, svoje moralne uvide na razini ostvarivanja slobode, zrelosti, odmjerenosti u donošenju primjerenih moralnih normi i dosljedno usmjerenosti na istinsko i potpuno ljudsko dobro u svoj njegovoj univerzalnosti, te i sve ostale moralne uvide, stečene kroz svoju vlastitu moralnu povijest razumijevanja, tumačenja i ostvarivanja moralnog zahtjeva, moralna zajednica artikulira kroz moralne norme.⁴⁰

U njima je prisutna svojevrsna moralna referencijalna točka, koja ima snagu i autoritet moralne zajednice, kao i velike moralne tradicije koja je iza nje. Solidarnošću cijele moralne zajednice na razini normativne moralne komunikacije, nijedan član te zajednice nikada nije prepušten samomu sebi. U susretu s moralnim zahtjevom i dosljedno izazovom njegova ispravnog i sigurnog ostvarivanja na razini donošenja vlastite moralne odluke, moralni subjekt uvijek se može osloniti i na moralne norme koje mu nudi moralna zajednica. U njima on uvijek može pronaći važan i nezamjenjiv oslonac. Moralne norme nude uvid u konkretno životno iskustvo drugih moralnih subjekata, i to u kontekstu potencijala njihove moralne slobode. Dapače, u tim normama moguće je pronaći veoma vrijednu i nepristranu pripomoć u nadilaženju vlastitih predrasuda, pristranosti i ograničenja na najrazličitijim razinama vlastite svijesti i vlastitog djelovanja.⁴¹ U skladu s prijašnjom tradicijom, Demmer svraća pozornost na dvije bitne i komplementarne dimenzije moralnoga života na kojima moralne norme obavljaju svoju ulogu. To su transcendentna i kategorijalna razina moralnoga ljudskog života. U tom smislu potrebno je razlikovati transcendentne i kategorijalne norme. Svaka od spomenutih vrsta ima svoju posebnu ulogu.⁴²

2.2.1. Transcendentne norme

Posebnost transcendentnih normi njihova je usmjerenost na dobrotu moralnog subjekta. Po njima se nastoji zaštititi i osigurati dobrotu subjektivne nakane moralnog djelatnika. Koliko je ona

³⁹ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 50-51; Marinko Perković, Moralna norma, *Vrhbosnensia* 7 (2003.), 292-294; Mirjana Pinezić, Čovjekova sloboda i odgovornost prema sebi, drugima, Bogu i stvorenom svijetu u spisima Edith Stein, *Vrhbosnensia* 28 (2024.), 189-193.

⁴⁰ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 46.

⁴¹ Klaus Demmer, *Interpretare e agire: Fondamenti della morale cristiana*, Edizioni Paoline, Cinisello Balsamo (Milano), 1989., 56-61; Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 19-21.

⁴² Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 46; Marinko Perković, Naravni zakon, *Vrhbosnensia* 8 (2004), 294.

bitna i važna, svjedoči moralno-teološka činjenica da prije svega o njoj, tj. o nakani subjekta ovisi moralna kvalifikacija cjelovitoga moralnog čina.⁴³ Tu svoju ulogu transcendentne norme ostvaruju na najrazličitije načine. Budući da njihova uporaba nije jednoznačna, nego višeznačna, Demmer je smatrao najboljim rješenjem da opisom različitih uporaba transcendentnih normi ukaže na njihovu posebnu ulogu unutar normativne moralne komunikacije. U tom Demmerovom opisu različitih uporaba transcendentnih normi moguće je prepoznati paralelu s Wittgensteinovom tvrdnjom da riječ dobiva svoje značenje po svojoj uporabi unutar jezika.⁴⁴ Daka-ko da je nemoguće navesti sve pojedine uporabe izraza transcendentne norme, pa se stoga Demmer ograničava na tri osnovne uporabe tog izraza.

Prije svega, transcendentne norme imaju ulogu svratiti pozornost te zaštititi i osigurati odnos koji moralni subjekt ima prema transcendentnoj stvarnosti. Tu se misli na onaj odnos koji vjernik izvorno ostvaruje snagom ulivenih teoloških kreposti: vjere, nade i ljubavi. Osim što ga povezuju s Bogom, te nadnaravne kreposti u onoj mjeri u kojoj krase vjernika, u toj istoj mjeri nadahnjuju njegovo sveukupno moralno djelovanje.⁴⁵ To znači da u svakom svojem pojedinom moralnom izboru vjernik artikulira svoju vjeru, nadu i ljubav. Njegovo moralno djelovanje nije ništa drugo doli svojevrzni interpretativni produžetak njegova odnosa s Bogom. U tom smislu Demmer smatra da je nemoguće donijeti bilo koju moralnu odluku a da njome moralni subjekt ne potvrđuje ili ne dokida svoj odnos s Bogom. Moralna odluka uvijek upućuje na odnos s Bogom, a tran-

⁴³ Servais Pinckaers, *The Sources of Christian Ethics*, Catholic University of America, Edinburgh, 2001., 50. Ne ulazeći dublje u veoma bogati moralno-teološki nauk o ljudskom djelovanju, odnosno moralnom činu i njegovu ispravnom razumijevanju, tek na razini podrubne bilješke donosim navod u prilog navedenoj tvrdnji Servaisa Pinckaersa kao jednoga od najboljih suvremenih poznavatelja moralno-teološkoga nauka svetoga Tome Akvinskoga: »If ethics is the science that considers human acts from the point of view of the responsible person, then the heart of the moral question and the basis of its method will be the knowledge that generates human acts, forms them, brings them to the light of day and joins them to the human will. To reach this goal, ethicists must engage in patient reflection upon human action, pursuing it from its outward show to its inner sources, to its ultimate origin in conscience and personal will. All the dimensions of the human act, all its elements in their harmonious ordering, can be surveyed only from this central point«, Servais Pinckaers, *The Sources of Christian Ethics*, 50.

⁴⁴ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 46; Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, br. 43. »For a large class of cases—though not for all—in which we employ the word «meaning» it can be defined thus: the meaning of a word is its use in the language«, Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, br. 43.

⁴⁵ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 52-54.

scendentalna norma nastoji zaštititi, osigurati i osnažiti upravo taj temeljni odnos unutar vjerničkoga moralnog života.⁴⁶

Drugo značenje izraza transcendentalne norme usmjeruje pozornost na ideale i one ciljeve unutar ljudskog života koji nadilaze (transcendiraju) njegov pojedinačni trenutak, kao što je primjerice vlastiti životni poziv. Odluka o životnom pozivu ne nastaje preko noći. Ona se polagano razvija kroz susret s izvanjskim svijetom i na temelju vlastitoga osobnog iskustva. Jednom kada se ona dogodi, i ako joj ljudska osoba ostane vjerna, sve ostalo što slijedi nije ništa drugo doli stalna borba da ju se potvrdi i da ju se ostvari u punini njezina potencijala ostvarenosti vlastitoga ljudskog života. To je projekt cijeloga života ljudske osobe. On se ne može ostvariti tek kroz jednu ili drugu moralnu odluku, ili pak tek u jednoj ili drugoj dimenziji ljudskoga života. On zahtijeva cijeli ljudski život, u svim njegovim dimenzijama, odnosima i djelovanjima.⁴⁷ Snaga i dinamizam životnoga poziva očituju se u činjenici da ljudska osoba u njemu prepoznaje svoj identitet, samu sebe i svoju ostvarenost prema kojoj čezne cjelinom svojega bića. Nastojeći sačuvati svoj identitet i ostvariti svoj ljudski život, ljudska se osoba sa svim onim što joj je na raspolaganju trudi oko ostvarivanja svojega životnog poziva u svim dimenzijama, odnosima i izborima svojega osobnog života. Upravo u tom njezinom nastojanju pomažu joj transcendentalne moralne norme. Njima se nastoji zaštititi, osnažiti i osigurati vjernost vlastitom životnom pozivu. U onoj mjeri u kojoj tu svoju zadaću te norme ispunjavaju na primjeren način, u toj je mjeri njihov zahtjev apsolutan i ne dopušta iznimke, smatra Demmer.⁴⁸

Treće značenje izraza transcendentalne norme upućuje na činjenicu da su transcendentalne norme bremenite moralnom vrijednošću, te da kao takve nadilaze (transcendiraju) formalnost jezika i njegovu deskriptivnost, pa se ne mogu na njih svesti. Područje moralnoga razuma ni na koji način ne smije biti svedeno na područje deskriptivnoga i analitičkog razuma. Naime, pojedine riječi i s njima povezani pojmovi unutar transcendentálnih moralnih normi, kao što su "laž" i "ubojstvo", zbog obilježja svoje formalnosti i višeznačnosti na jezičnoj i deskriptivnoj razini, u pojedinim konfliktnim situacijama mogu zahtijevati dodatno objašnjenje na jed-

⁴⁶ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 46.

⁴⁷ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 51-52.

⁴⁸ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 46. »Transcendental norms are in service of this faithfulness; insofar as they accomplish this aim properly, they claim an absolute obligation that knows no exceptions«, Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 46.

noznačan način, kako bi ih se moglo ispravno razumjeti, vrednovati i u skladu s njima postupiti na moralnoj razini.⁴⁹ Primjerice, tzv. "ubojstvo iz samoobrane" na izvanjskoj deskriptivnoj i fizičkoj razini može biti istovjetno s činom izravnoga ubojstva, no na moralnoj razini ono se posve drugačije vrednuje, jer je bitno određeno nakanom koja je isključivo usmjerena na spas vlastitog života, a ne na ubojstvo napadača. Isto tako plemenitost iz koristoljublja može biti istovjetna kreposti plemenitosti na izvanjskoj fizičkoj razini, ali na moralnoj razini to nije plemenitost, nego koristoljublje.⁵⁰

2.2.2. Kategorijalne norme

Za razliku od transcendentálnih moralnih normi koje usmjeruju pozornost na subjektivnu nakanu i na toj unutarnjoj razini nastoje zaštititi i osigurati ispravnost moralnoga subjekta, kategorijalne moralne norme svoju ulogu ostvaruju prije svega na razini izvanjskoga ljudskog djelovanja, te na toj razini nastoje zaštititi i osigurati ispravnost moralnog subjekta. To pomicanje spoznajnog interesa s unutarnje na izvanjsku razinu u funkciji je daljnje konkretizacije jednoga te istoga moralnog zahtjeva, koji u svojoj najuniverzalnijoj i najapstraktnijoj formi glasi: čini dobro i njega slijedi, a izbjegavaj zlo. Iako se na razini kategorijalnih normi normativna moralna komunikacija obogaćuje deskriptivnim elementima i dodatno konkretizira, ona i dalje ostaje nedorečena, i to u onoj mjeri u kojoj konkretna stvarnost moralnoga čina nadilazi bilo koji izraz, kao i bilo koji pojam o toj stvarnosti.⁵¹

Stoga, imajući na umu univerzalnost i apstraktnost normativne moralne komunikacije također na razini kategorijalnih normi, Demmer svraća pozornost na dvostruku činjenicu. S jedne strane, kategorijalne norme, iako predstavljaju zadnji i najkonkretniji komunikacijski korak unutar moralne komunikacije, uvijek ostavljaju dovoljno prostora za osobnu prosudbu na razini razboritoga i konkretnoga suda savjesti. Upravo uz pomoć te prosudbe moguće je zapravo ostvariti primjenu kategorijalne moralne norme na krepostan, tj. moralan način.⁵² S druge pak strane, kategorijalne moral-

⁴⁹ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 46-47.

⁵⁰ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 64-57.

⁵¹ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 47.

⁵² »[...] a space of discretion in the application of categorial norms cannot be excluded«, Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 47. »U dubini savjesti čovjek otkriva zakon koji on sam sebi ne daje, ali kojemu se mora pokoravati. Taj glas, što ga uvijek poziva da ljubi i čini dobro, a izbjegava zlo, kad zatreba, jasno odzvanja u intimnosti našeg srca: čini ovo, a izbjegavaj ono«, Drugi vatikanski koncil,

ne norme nisu razumljive u sebi samima i po sebi samima. Nije dovoljno poznavati tek njihovu jezičnu formulaciju. Njih je naime uvijek potrebno razumijevati unutar onoga njihovoga utemeljujućega konteksta, unutar kojega su nastale i u čijoj su funkciji.⁵³ Duboki moralni smisao kategorijalnih normi Demmer pronalazi prije svega unutar njihovih antropoloških pretpostavki ili, bolje reći, unutar onoga antropološkoga projekta koji se po njima štiti, promiče i jamči. U tom smislu, kao i bilo koje druge, tako i kategorijalne moralne norme moraju biti transparentne u odnosu na svoj antropološki utemeljujući kontekst, i uvijek unutar njega pronalaziti svoje središnje ciljeve. Uostalom, kategorijalne moralne norme obvezuju u onoj mjeri u kojoj štite, promiču i jamče onaj antropološki smisao u čijoj su funkciji te iste norme.⁵⁴

Nakon što je ukazao na važnost interpretativnoga antropološkog okvira za ispravno razumijevanje kategorijalnih normi, kao i na nužnost osobne kreposne prosudbe za ispravnu primjenu istih normi unutar moralnog djelovanja, Demmer svraća pozornost na još jedno važno obilježje kategorijalnih moralnih normi. Njihov zahtjev nikada ne nadilazi stvarne mogućnosti moralnog subjekta.⁵⁵ U tom kontekstu Demmer razumijeva i "zakon postupnosti", koji se uvijek treba ostvarivati uz pomoć savjesti, koja je usredotočena prije svega na moralnu istinu i njezine zahtjeve.⁵⁶ Tim zakonom postupnosti, odnosno postupnim putem, nastoji se između ostaloga uvažiti činjenica da je moralno djelovanje obilježeno poviješću te da kao takvo mora biti usklađeno s aktualnim povijesnim činjenicama,

Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* o Crkvi u suvremenom svijetu (7. XII. 1965.), *II vatikanski koncil: Dokumenti: Latinski i hrvatski*, ur. Josip Turčinović, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970., br. 16.

⁵³ »[...] hermeneutic effort is required to retrieve the profound meaning of a norm and shed light on its underlying interpretive framework, thereby enhancing the process of understanding«, Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 47.

⁵⁴ Aristide Fumagalli, *La coscienza morale secondo K. Demmer: Una scelta determinante*, *Penasare l'agire morale: Omaggio italiano a un maestro internazionale: Klaus Demmer*, ur. Aristide Fumagalli i Vincenzo Viva, Edizioni san Paolo s.r.l., Cinisello Balsamo (Milano), 2011., 83-103; Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 47. »Ultimately, norms obligate as long as they are able to effectively protect the anthropological meaning they serve«, Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 47.

⁵⁵ »The principle of reasonableness must be respected; what surpasses the limits of reasonableness can neither be true nor obligatory. After all, God does not impose anything that is impossible (D.S. 1536)«, Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 47.

⁵⁶ »Such a notion appeals to a rigorous examination of conscience that can preserve the individual from the danger of cheap self-deception«, Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 47.

kao što su primjerice činjenica razvojnih stupnjeva moralnog života ljudske osobe, činjenica stvarnih moralnih mogućnosti pojedine ljudske osobe te činjenica da je autentičan razvoj moralnog života uvijek usmjeren prema autonomnoj, odrasloj, zreloj i tankočutnoj moralnoj savjesti.⁵⁷ U tom smislu zakon postupnosti ne dovodi u pitanje jedinstvenost, apsolutnost i univerzalnost moralnog zakona, nego svraća pozornost na moralni zahtjev da za primjereno ostvarivanje moralnog zakona nije dovoljna usklađenost sa slovom kategorijalne moralne norme, nego s onim duhom kojim je ista norma nadahnutu. A taj duh uvijek i svagdje na apsolutan, univerzalan i nepromjenjiv način nalaže da je dobro ono što treba činiti i slijediti, a da je zlo ono što treba izbjegavati u svakom ljudskom djelovanju, bez obzira primjerice u kojem se stupnju moralnog razvoja nalazi pojedini moralni subjekt.⁵⁸

Na temelju svega do sada izloženog moguće je ustvrditi da normativna moralna komunikacija uvijek ostaje apstraktna u određenoj mjeri. U susretu s kategorijalnom moralnom normom, kao s posljednjim komunikacijskim korakom od strane moralne zajednice prema svakomu članu te zajednice, moralni subjekt mora preuzeti na sebe moralnu odgovornost ostvarivanja te norme na razini vlastitoga razboritog, tj. kreposnog suda savjesti te na taj način potvrditi svoje članstvo unutar moralne zajednice.⁵⁹ Tek uz pomoć vlastite savjesti moralni subjekt dolazi do konkretnih normi svojega moralnog djelovanja. Te konkretne norme moralnog djelovanja nisu rezultat samovoljnog odlučivanja, nego plod moralne refleksije, moralnog razumijevanja i moralnog tumačenja kategorijalne moralne norme. Nju se prije svega razumijeva u kontekstu njezina

⁵⁷ Klaus Demmer, *Christi vestigia sequentes*, 240-248; Marinko Perković, Zrela savjest – preduvjet mirnog (su)života: formacija savjesti je trajni zadatak, *Vrhbosnensia* 2 (1998), 96-100; Aristide Fumagalli, La coscienza morale secondo K. Demmer, 95-97; Tadija Milikić, Pravilo ljudskoga i kršćanskoga života: Savjest prema Klausu Demmeru, *Život biraj – Elige vitam: Zbornik radova prigodom 75. rođendana msgr. prof. dr. sc. Valentina Pozaića umirovljenog pomoćnog biskupa Zagrebačke nadbiskupije*, ur. Ivan Antunović, Ivan Koprek i Pero Vidović, Denona, Zagreb, 2020., 169-174.

⁵⁸ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 47-48; Servais Pinckaers, *The Sources of Christian Ethics*, 74-76. »Zbog toga takozvani 'zakon postupnosti' ili postupni put ne može se poistovjetiti s 'postupnošću zakona', kao da bi postojali u božanskome zakonu stupnjevi i oblici različitih zapovijedi prilagođenih osobama i različitim prilikama«, Ivan Pavao II., *Familiaris consortio: Obiteljska zajednica* (22. XI 1981.), *Socijalni dokumenti Crkve: Sto godina katoličkoga socijalnoga nauka*, ur. Marijan Valković, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 34.

⁵⁹ Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life*, 50-51; Mirjana Pinezić, The culture of communion in truth in the thought of Edith Stein, *Obnovljeni Život* 77 (2022), 475-476.

utemeljujućega antropološkoga konteksta, zatim nju se tumači uz pomoć razboritoga, tj. kreposnog suda savjesti, te konačno nju se vrednuje u skladu sa stvarnim mogućnostima moralnog subjekta. Taj pristup razumijevanju, tumačenju i ostvarivanju kategorijalne moralne norme doziva u pamet moralno-teološki nauk o epikeji. Uz pomoć te kreposti moralni subjekt nastoji unutar svoje konkretne situacije na što je moguće savršeniji način dohvatiti onaj puni, apsolutni i univerzalni smisao moralnog zahtjeva unutar kategorijalne moralne norme. U tom smislu moralna krepost epikeje pridonosi daljnjemu boljem razumijevanju, tumačenju i formuliranju kategorijalne moralne norme.⁶⁰

ZAKLJUČAK

Temom moralne komunikacije Klaus Demmer bavio se je u različitim svojim djelima. Svoja moralno-teološka istraživanja na razini normativne moralne komunikacije iznio je na veoma sažet način u jednom od svojih najprevođenijih djela, *Shaping the Moral Life: An Approach to Moral Theology*. Normativna moralna komunikacija jedan je od modela moralne komunikacije. Ona se prije svega oslanja na jezik, i u tom smislu bitno je određena njegovim mogućnostima i granicama. Primjerice, zbog svoje univerzalnosti i apstraktnosti na verbalnoj razini, normativna moralna komunikacija nužno zahtijeva ostale komunikacijske elemente koji ju dodatno pojašnjavaju i tumače. To znači da svi oni koji sudjeluju u procesu normativne moralne komunikacije, istu komunikaciju obilježavaju puninom svojega vlastitoga identiteta na razini razumijevanja, tumačenja i djelovanja. Tim svojim sudjelovanjem svi oni izgrađuju moralnu zajednicu i podupiru svakoga njezinog člana u ostvarivanju moralnog zahtjeva.

Ta normativna moralna komunikacija ostvaruje se prije svega na razini načela, osobito na razini prvoga moralnog načela. Ono je izraženo na veoma sažet način u maksimi "čini dobro, izbjegavaj zlo". Zbog svoje univerzalnosti i apstraktnosti to načelo zahtijeva daljnju, sadržajno bogatiju artikulaciju, koja se ostvaruje prije svega na razini su-načela: (1) druge formulacije Kantova kategoričkoga imperativa i (2) zlatnoga pravila. Ta dva su-načela omogućuju veću jasnoću zbog svoje izričite sadržajne usredotočenosti na antropo-

⁶⁰ Klaus Demmer, *Interpretare e agire*, 61-73; Klaus Demmer, *Christi vestigia sequentes*, 175-177. «[...] epikeia represents a work of progressive amelioration of norms that seeks to articulate, in an increasingly perfect way, their true content. Epikeia seeks to secure the absolute claim of morality rather than dissolving it; it does so in the form of constructive criticism» (Demmer, 2000, 49).

loške pretpostavke normativne moralne komunikacije kao što su ljudsko dostojanstvo i temeljna jednakost između svih ljudi. Na toj se liniji nalaze i tzv. pravna načela kao što su: "svakomu njegovo", "obećanje treba održati" i "štetu treba nadoknaditi". Poput su-načela i ona daju veću jasnoću unutar normativne moralne komunikacije, svraćajući pozornost na temeljnu antropološku činjenicu da je ljudska osoba nositeljica određenih neotuđivih prava, koja joj pripadaju samim time što je ljudska osoba.

Posebnost normativne moralne komunikacije jesu norme. Njih je moguće podijeliti na one transcendentalne i one kategorijalne. Svojim djelovanjem prve nastoje zaštititi i osnažiti moralnu ispravnost na razini nakane subjekta, a druge to isto žele učiniti, ali na razini izvanjskoga moralnog djelovanja. Te norme, a osobito one kategorijalne, predstavljaju zadnji komunikacijski korak, te kao takve zahtijevaju maksimalnu preciznost. Međutim, i jedne i druge ostavljaju dovoljno prostora za onu osobnu prosudbu koja se treba odvijati na razini razboritoga suda savjesti. Upravo taj kreposni sud savjesti omogućuje primjerenu primjenu moralne norme. Između ostaloga, on to čini u onoj mjeri u kojoj se ne oslanja samo na jezičnu formulaciju norme nego isto tako na onaj njezin utemeljujući antropološki projekt, u čijoj se funkciji nalazi ista norma. Koliko su norme usmjerene na ostvarivanje ljudskog života u skladu s dostojanstvom ljudske osobe, svjedoči i činjenica da moralne norme nikada ne nadilaze granicu stvarnih mogućnosti moralnog subjekta.

Sve do sada izloženo upućuje na činjenicu da normativna moralna komunikacija uvijek ostaje apstraktna i nedorečena na jezičnoj razini u određenoj mjeri. Ta činjenica odavno je zamijećena unutar moralno-teološke tradicije, što potvrđuje i moralno-teološki nauk o epikeji. To je moralna krepost uz pomoć koje moralni subjekt nastoji na što je moguće primjereniji način razumjeti, protumačiti i ostvariti moralnu normu unutar svojega konkretnoga povijesnog trenutka. Da bi to učinio, on se mora daleko više uskladiti s duhom negoli sa slovom moralne norme. Tako postupajući, moralni subjekt ostaje na primjeren, zauzet i plodan način prisutan unutar moralne zajednice kojoj pripada. On ju svojim vlastitim identitetom izgrađuje također na razini njezine normativne moralne komunikacije, te na taj način pridonosi onoj solidarnosti koja se ostvaruje unutar te zajednice na razini njezina razumijevanja, tumačenja i ostvarivanja moralnog zahtjeva i dosljedno spoznatoga moralnog dobra. To dobro prije svega upućuje na uspješan i ostvaren ljudski život, tj. život koji se ostvaruje u skladu s dostojanstvom ljudske osobe u sebi samoj i u svakom drugom ljudskom biću.

NORMATIVE MORAL COMMUNICATION ACCORDING TO KLAUS
DEMMEER

Abstract

In this paper, the author explores and exhibits the moral-theological teachings of normative moral communication according to Klaus Demmer. He addresses this topic in regard to Demmer's most translated book: *Shaping the Moral Life: An Approach to Moral Theology*. After a brief insight into different models of moral communication, the author draws our attention to normative moral communication which takes place mainly at the language level, and as such is essentially characterized by the possibilities and limits intrinsic to language. For example, due to the abstraction present at the language level, this model also depends on other communication models and elements that further clarify and interpret it. This means that all those who participate in such communication determine the communication by means of their proper understanding, interpretation and achievement of the moral claim. Such communication takes place at different levels of abstraction and is highest at the level of the first moral principle and lowest at the level of the categorical moral norm. The latter is the last step in communication and is therefore the most concrete in its content. However, due to the abstraction present in it, enough room is left for judgment at the level of conscience which relies on virtues such as prudence and *epikeia*. This last virtue contributes to a better understanding, interpretation and achievement of the moral norm.

Key words: Klaus Demmer; moral theology; moral communication; moral principles; moral norms